

Зоран Павловић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 316.422
Оригиналан научни рад
Примљен: 12. 04. 2006.

ВРЕДНОСТИ У СРБИЈИ У ДРУГОМ ДОБУ МОДЕРНИЗМА¹

Полазећи од импликација Инглехартове теорије постматеријализма и ревидиране теорије модернизације, као и од емпијских података добијених из четвртог таласа Светске студије вредности, у овом раду се упоређују доминантне вредносне тенденције које су карактерисале Србију на крају прошлог миленијума с вредностима већине европских земаља. На основу раније коришћене методологије у анализама сличног типа, идентификује се позиција Србије у Европи с обзиром на разматране теме. Показује се да Србију карактерише несигурност, интерперсонално неповерење и неповерење у институције и велика распрострањеност «материјалистичких» вредности. Комбинација ових индикатора смешта Србију у раван ниско развијених экс-комунистичких друштава у транзицији у почетним фазама демократијације.

Кључне речи: *вредности, постматеријализам, модернизација, Светска студија вредности, Србија.*

Светска студија вредности (у даљем тексту - ССВ)² истраживачки је подухват без премаца у друштвеним наукама. Реч је о компаративном истраживању социокултурних и политичких промена, тј. базичних вредности и уверења које је спроведено на репрезентативним узорцима у више од 65 друштава која обухватају скоро 80% укупне популације на земљи, на свих шест континената, у трајању од скоро четврт века. Почело је са Европском студијом вредности (ЕВС), први пут 1981. године, да би потом била покренута читава серија истраживања (тзв. таласа). Други талас истраживања, створен за глобалну употребу, био је завршен 1990-1991. године, трећи 1995-1996. године и, најзад, четврти, који је комплетиран 1999-2001. године. У току је пети талас који је покренут 2005. године.

Ова импозантна емпијска грађа показала је да постоје постепене, али константне промене у погледу тога шта људи желе од живота, и да су те про-

¹ Овај рад је део пројекта “Демократски модели унапређивања друштвене кохезије, толеранције, људских права и привредног развоја у политичким и институционалним процесима европских интеграција Србије” (број пројекта: 149017) који финансира Министарство науке и заштите животне средине.

² Више о Светској студији вредности може се погледати на следећим интернет адресама: www.worldvaluesstudy.org; www.europeanvaluessurvey.org; www.atlasofeuropean-values.com.

мене, у извесном степену, предвидљиве. Читав подухват за свој резултат има више од 300 публикација, на више од 16 језика.

Анализе података прикупљених у четири таласа истраживања удружена са теоријским разматрањима Инглехарта и сарадника довеле су до својеврсног културног мапирања света (global culture map) и, самим тим, створена је могућност да се различите нације и културе међусобно пореде с обзиром на димензије вредности (будући да је у свим земљама основа упитника иста) као и да се њихова позиција на мапи објасни читавим низом релевантних фактора. Другим речима, створена је могућност за емпиријску проверу општих теорија о друштву (Inglehart, 2004).

Нажалост, уз ретке изузетке (Moreno, 2002; Пантић, 2005), позиција Србије на културној мапи или доминантне тенденције у Србији нису досада биле предмет детаљније анализе. Овај рад за циљ има управо довођење Србије у шири контекст доминантних вредносних оријентација у Европи и, евентуално, идентификовање специфичности које произилазе из поређења Србије са осталим европским државама.

Пост-материјализам и друго доба модернизма

Од другог светског рата наовамо све већа и већа пропорција популација развијених земаља успела је да достигне високе нивое економске сигурности и самим тим створи високе нивое економске и физичке сигурности за млађе кохорте као никада раније у историји. Ове промене навеле су Инглехарта да развије своју познату теорију «постматеријализма» као теорију која објашњава промену у вредносном систему у данашњим друштвима, што је постало својеврсна парадигма у разматрању података добијених у ССВ (Inglehart 1990; 1997).

Теоретичари модернизације од Маркса наовамо, тврдили су да економски развитак доноси културне промене. Тачније, економски развој је повезан с помаком од апсолутних норми и вредности према рационалности, толеранцији, поверењу и партиципацији, па транзиција од традиционализма ка модернизму има, према теорији, последице на вредносне обрасце. Важне и дистинктивне карактеристике ове трансформације често се оцртавају преко читавог спектра субпроцеса као што су индустријализација, урбанизација, демократизација, секуларизација и професионализација (Arts&Halman, 2004).

У „најтврђој“ верзији теорије модернизма кључни фактор у каузалном моделу јесте процес индустријализације – прерасподела радне снаге, појава и ширење националних и интернационалних тржишта, све мањи број људи који ради у пољопривреди и сл. Поред тога, индустријализација доводи до друштвених и културних промена, од пораста образовног нивоа до измене полних улога (Inglehart, 2000).

Другим речима, како се друштва економски развијају тако се мења и доминантни систем вредности што практично значи да се поглед на свет људи

из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља с обзиром на велики спектар политичких, друштвених и религиозних норми и убеђења. Људи из неразвијених и сиромашних земаља теже да наглашавају материјалне аспекте живота и даљи економски раст по сваку цену (материјалистичке вредности). Тачније, индивидуални приоритети рефлектују социоекономско окружење – појединац највише вреднује оно чега има најмање (тзв. хипотеза оскудице). С друге стране, будући да у економски развијеним друштвима данас ретко ко «гладује», већи део популације узима преживљавање «здрово за готово». Иако су и даље заинтересовани за висок материјални стандард, становници ових земаља више наглашавају аспекте квалитета живота – све већи проценат њих постаје спреман да већи приоритет да заштити животне средине него даљем економском расту када се ова два циља супротставе (постматеријалистичке вредности). Вредносни приоритети се померају с наглашавања економске и физичке сигурности према наглашавању услова живота. Зашто? Иако су развијена друштва развила висок степен материјалног комфора за своје грађане створила су озбиљне проблеме угрожавањем животне средине и недостатком ресурса који прете да угрозе квалитет живота. Репидни демографски раст имплицира растући притисак на постојеће ресурсе. Истовремено, растућа употреба срединских ресурса широм света ствара проблеме не само с обзиром на необновљиве, већ и на обновљиве ресурсе. У тој ситуацији интер-релације између четири главна елемента социјалног екосистема (популација, средина, друштвена организација, технологија) воде промени у вредносном систему (као колективном, не индивидуалном, одговору) у форми веће преокупације, рецимо, проблемима заштите животне средине него економским растом. Практично, појава постматеријалистичких вредности представља инструментални одговор у циљу адаптације на средину у свету какав он јесте данас (Diez-Nicolas, 2002).

На основу података из ССВ Инглехарт је факторском анализом идентификовао две најважније димензије које показују како се погледа на свет људи из богатих земаља разликује од оног код људи из сиромашних земаља и на тај начин је конструисао културну мапу света (Inglehart, 1997). Прву фундаменталну димензију културних варијација чини димензија *традиционалне* насупрот *секуларно-рационалним* вредностима. Један пол димензије чине традиционалне вредности које представљају ставове о важности Бога и религије, апсолутне стандарде добра и зла, потчињавање ауторитету, доминацију мушкараца у друштвеном, политичком и економском животу, као и нетолерантност према абортусу, разводу, еутаназии и самоубиству. Супротност овим традиционалним вредностима су секуларно-рационалне вредности (*secular-rational values*) које се често називају «модерне» или «постмодерне» вредности.

Другу димензију чини континуум вредности *оскудице* (*survival values*) и вредности *благостања* (*self-expression values*). Главна компонента ове друге културне димензије јесте поларизација између материјалних и постматеријал-

них вредности, односно помак с нагласка на економској и физичкој сигурности ка повећању нагласка на самоизражавању, субјективном осећају благостање и квалитета живота. Људи у друштвима које карактерише несигурност, ниска примања и сл. наглашавају економску и физичку сигурност, осећају се угрожени страним утицајима, етничком разноврсношћу и културним променама. Ово води нетрпељивости према мањинским групама, инсистирању на традиционалним полним улогама, ауторитарном моделу у политици итд.. Другим речима, *«када је опстанак несигуран, културна разноврсност изгледа угрожавајуће»* (Vaker, 2005, стр. 22). Постматеријалистичке вредности стоје на супротним позицијама у вези ових тема.

На основу тако конструисане мапе Инглехарт је показао да економски развој има моћан утицај на културне вредности: све државе са GDP per capita преко 15000\$ позиционирају се релативно високо на обе димензије, односно ниско када је тај износ испод 2000\$. Међутим, иако економски развој помера сва друштва у истом правцу без обзира на њихово културно залеђе (и то у смеру секуларизације и вредности благостања), позиција на дводимензионалној мапи одражава мултидимензионалну реалност и одражава чињеницу да је култура једног друштва обликована читавим економским и историјским залеђем. Индустријализација и економски раст имају велики утицај, али само до одређене границе.

Из наведеног следи једна важна импликација. Својствено процесу индустријализације јесте, по теорији модернизације, неповратна посвећеност техничкој и економској рационалности у свим сферама живота. Као резултат појављује се чињеница да сва индустријска друштва крећу конвергентним путевима развоја. Као последица тога све разлике између индустријских друштава ће у крајњој инстанци нестати ако се економски развој продужава јер се претпоставља да људи доживљавају, развијају ставове и формирају вредности као одговор на силе притиска. Исти ситуациони притисци и исти оквир живота бива доживљен као сличан и генерише исти или сличан одговор код људи из различитих држава.

Међутим, показало се да није баш тако. Индустријска друштва су далеко од хомогености, док постматеријализам не само да није у порасту у развијеним земљама, како би се то по теорији модернизације и Инглехартовој теорији очекивало, већ опада док расте група «мешовитих» који преферирају како материјалистичке тако и постматеријалистичке циљеве. Поред тога, нека важна предвиђања у вези са другим аспектима промена вредности такође су доведена у сумњу (Arts & Halman, 2004). У таквој ситуацији појавила се нова верзија теорије модернизације тзв. «рефлексивна модернизација» (Beck, 1992; Giddens, 1990; по Arts&Halman, 2004).

Услед трендова и промена, развоја пост-индустријских и пост-модерних друштава, процес модернизације је ушао у ново раздобље. «Једноставна» модернизација која је карактерисала индустријска друштва замењена је рефлексивним модернизмом пост-индустријског доба. Нагласак се помера на ризик

и несигурност другог, тј. нематеријалног типа. Наиме, резултат процеса глобализације јесте повећање несигурности у вези тога како се носити са новим ризицима који могу имати велике последице по човечанство као што су пре-насељеност, природне катастрофе, оружани сукоб, непознате болести и сл.. Ова несигурност даље је увећана појављивањем «пост-традиционалног» друштвеног поретка.

У космополитанском свету традиција је изгубила свој ауторитет и представља ствар дискусије и слободног избора што води томе да су социјалне релације дистанциране од традиционалног или локалног контекста интеракције. Најзад, ово води појављивању «копинг» стратегија с високим нивоом рефлексивности, тј. ангажовања способности појединца да користи сопствену одговорност што је више могуће у циљу проналажења решења за друштвене проблеме с којима се сусреће у данашњем друштву. Стварају се и усвајају нови животни стилови како би се носило са манифестном несигурношћу и више се не ослања на традиционалне обрасце понашања претходних генерација. Један од начина ношења са ризиком јесте и питање поверења, али услед модернизације настаје слом «онтолошке сигурности». У савременом свету поверење је постало веома ломљиво због чега се улагање у релације вредне поверења одлаже. То не укључује само поверење у људе већ и у институције.

Полазећи од података из ССВ, само за европске земље, група аутора показала је да како теорија рефлексивне модернизације тако и Инглехартова теорија постматеријализма мора бити ревидирана (Arts & Halman, 2004). Трајекторије промена не показују помак ауторитета од религије и државе на појединца нити се очекивани пораст одбацивања ауторитета појавио. Напротив, чини се да људи верују државним и религиозним институцијама у растућем степену. Уосталом, ни постматеријализам у Европи није у порасту како то Инглехарт тврди. У већини анализираних земаља ни група материјалиста, ни група постматеријалиста не чини већину, чак и ако се обе групе комбинују. Мешавина – један материјалистички и један постматеријалистички циљ твори убедљиву већину.

Нажалост, у ову анализу су од балканских земаља укључене једино Хрватска и Словенија, али не и Србија. Стога предмет овог рада чини идентификовање доминантних тенденција у Србији на крају прошлог миленијума када је четврти талас ССВ био окончан и довођење Србије у шири контекст које творе европске државе, с обзиром на претпоставке теорије рефлексивне модернизације и њену емпиријску проверу на узорку европских земаља.

Полази се од очекивања која су раније формулисана и проверавана (Arts & Halman, 2004). Теорија рефлексивне модернизације примењена на Србију доводи до очекивања да је у Србији поверење, како у људе тако и у институције на високом нивоу, будући да предвиђа да „што је више једна земља напредовала на путу рефлексивне модернизације, тј. што је више решила видљиве проблеме стварања добробити и борбе против сиромаштва, то се више суочава с невидљивим проблемима ризика и несигурности“ (ibid, стр.36).

Поред тога и у вези са Инглехартовом теоријом која предвиђа висок проценат постматеријалиста у богатим земљама, у Србији се може очекивати већа заступљеност оних који заговарају материјалистичке циљеве (нпр. даљи економски раст). Најзад, с обзиром на раније анализе (Mogeno, 2002; Nevitte & Kanji, 2002; Пангић, 2005; Sandholz & Taagarera, 2005) може се очекивати да вредности у Србији карактерише сличност с другим екс-комунистичким друштвима у транзицији у почетним фазама развоја демократије услед дејства ових релевантних фактора (социо-културно-економско-политичких).

Подаци и општи методолошки приступ истраживању

Емпиријску основу рада чини секундарна анализа података из четвртог таласа Светске студије вредности која је спроведена у периоду 1999-2001. године (у Србији 2001. год.). У анализу су укључене све европске земље изузев Норвешке, Швајцарске, Андоре, Монака, Малте, Сан Марина, Ватикана и Лихтенштајна јер подаци за побројане земље нису били доступни у тренутку писања рада. Узорак (систематски случајни у свим земљама) укупно обухвата 45 649 испитаника.

У складу са претходно реченим и ранијим анализама фокус је на ризику и несигурности и нарочито на начинима на који они врше утицај на поверење, контролу над животом и постматеријализам.

Процена степена контроле над животом, као индикатор ризика, испитивана је тврдњом којом је од испитаника тражено да на десетостепеној скали процене доживљај могућности слободног избора и потпуне контроле над сопственим животом. Скала је прекодирана тако да је распон од 1-3 посматран као индикатор ниског степена контроле, односно распон од 8-10 као показатељ високог степена контроле.

Поверење је подељено на два аспекта – интерперсонално и поверење у институције. Степен поверења према другима провераван је тврдњом са две понуђене алтернативе- *“већини људи се може веровати”* и *“не може се бити сувише опрезан”*. С друге стране, поверење у институције посматрано је преко више индикатора. У обзир су узете седам врста “институција” за које постоје подаци за све анализиране земље – црква, војска, полиција, парламент, синдикати, цивилне службе и медији. Питање у форми *“Колико поверења имате у ...?”* било је праћено четворостепеном скалом Ликертовог типа (1 – потпуно поверење, 4 – уопште нема поверења).

Најзад, коришћен је метод који је развио Инглехарт у утврђивању распрострањености материјалистичких, тј. постматеријалистичких вредности (Inglehart, 1997). Од испитаника се једноставно тражи да од четири различита циља којима његова држава треба да тежи у наредних десет година одабере два и да их рангира по важности (први и други). Два од та четири циља индикатори су материјалистичког погледа на свет (постизање реда унутар државе, борба против раста цена); друга два су индикатори постматеријалистичког

погледа на свет (веће учешће народа у важним одлукама владе, заштита слободe говора). У зависности од избора (оба материјалистичка циља; оба пост-материјалистичка циља или комбиновано) испитаници могу бити сврстани у категорију “материјалиста” или “постаматеријалиста” с мешовитим модалитетом између два краја.

Резултати и анализа

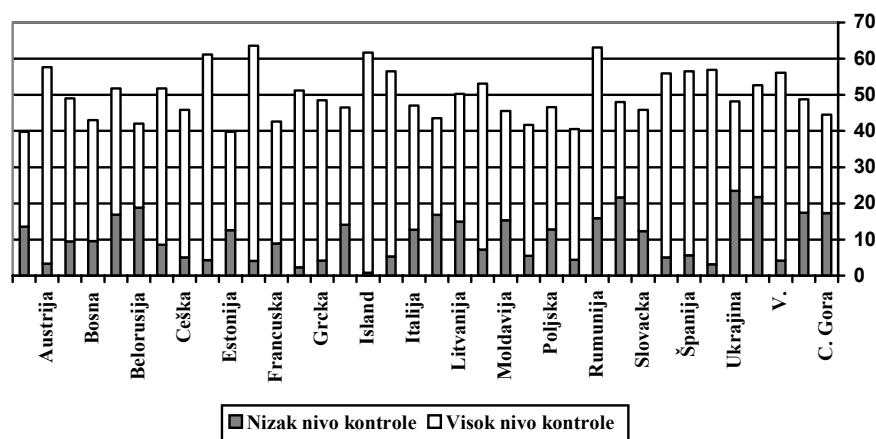
Анализа је рађена на макро нивоу, тј. нивоу држава јер се на тај начин ствара могућност да се доминантне тенденције у Србији у погледу горенаведених тема упореде са другим државама у Европи и/или окружењу чиме се разматрани проблем смешта у шири контекст који, како је то раније показано (Inglehart, 2004), пружа могућности интерпретације које нису адекватне уколико се закључци изводе на основу података анализираних на микро нивоу, тј. нивоу индивидуе.

Степен контроле

Не постоји европска земља у којој постоји више оних који процењују да немају контролу над животом од оних који сматрају да имају висок ниво контроле (при чему је популација Украјине практично подељена по овом питању). Другим речима, доживљај степена контроле над сопственим животом генерално је висок (в. графикон бр.1).

Највећи доживљај несигурности карактерише бивше комунистичке земље, односно земље Централне и Источне Европе. Са друге стране, најмање оних који доживљавају да немају контролу над сопственим животом, и потпуно у нескладу са теоријом модернизације, има у популацији Исланда, Шведске, Немачке, Финске и сл., тј. у економски развијеним демократским државама Северне и Западне Европе.

Графикон бр.1: Процена степена контроле у европским земљама (у %)*

* Разлику до 100% чини модалитет између два наведена

Другим речима, само мањина људи у Европи пати од «егзистенцијалне несигурности». Према теорији рефлексивне модернизације недостатак контроле би требало да је преовлађујући у Северо-западној Европи. Међутим, ово се једино, условно, може рећи за Централну и Источну Европу што би могао бити јасан показатељ транзиционе аномије.

С аспекта овог рада, значајна су два податка. Први је однос Србије према другим европским земљама где је очигледно да она спада у групу земаља које карактерише велики проценат оних који доживљавају да немају контролу над сопственим животом. Тачније, Србија је пета по реду – већи проценат несигурних је присутан једино у Украјини, Македонији, Русији и Белорусији.

Поред тога стоји (важнији) податак да је тај проценат већи од било које друге земље у окружењу, изузев Македоније. У осталим земљама бивше СФРЈ знатно је мање оних које карактерише изражен доживљај несигурности, при чему је ситуација најбоља у Словенији.

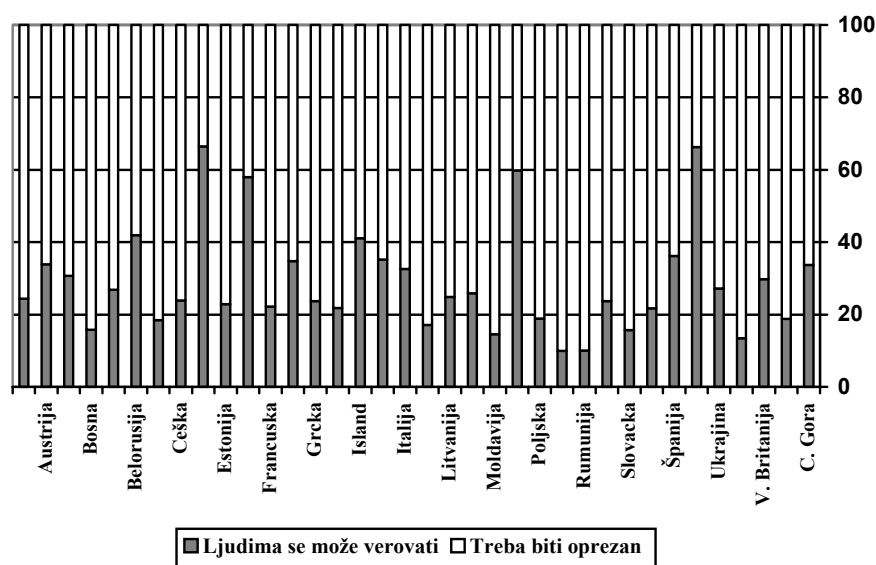
Поверење у друге

Ситуација по питању поверења у друге људе јесте, условно речено, обрнута јер су популације европских земаља у знатној мери неповерљиве (в. графикон бр.2). Оно што је слично процени степена контроле јесте да неповерење углавном у највећој мери карактерише земље Централне и

Источне Европе (уз неколико изузетака). У томе предњачи становништво Португала, Румуније, Молдавије, Летоније, Украјине, Босне и сл.

На супротном крају стоје Нордијске и земље Северне Европе – Шведска, Финска, Данска и Холандија. То су једине земље у Европи у којима проста већина у популацији (више од 50%) сматра да се људима може веровати, а по теорији рефлексивне модернизације требало би да је управо обрнуто.

Графикон бр.2: Интерперсонално поверење у европским земљама (у %)

Србија се сврстава у ред земаља чије је становништво у великој мери не-поверљиво, што карактерише и Македонију, Босну и Хрватску, али не и Словенију и Црну Гору.

Поверење у институције

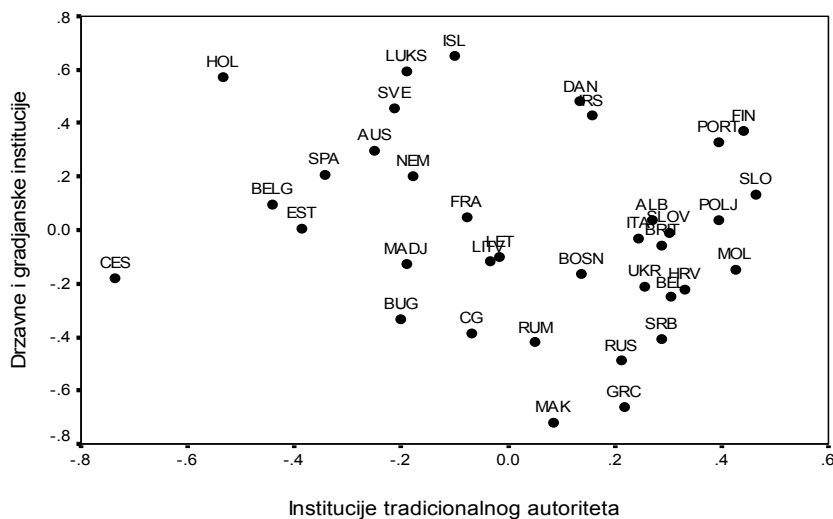
Факторска анализа скорова на осам тврдњи које се тичу поверења у разне институције једне државе показала је да постоје два фактора који објашњавају 54,97% варијансе. Ротирањем фактора у циљу лакше психолошке интерпретације (варимах ротација) добијена су два ортогонална фактора. Први фактор, условно назван *државне и грађанске институције*, творе тврдње које се тичу поверења у полицију, парламент, медије, синдикате и цивилне службе. Други фактор, назван *институције традиционалног ауторитета*, творе

две тврдње – поверење у цркву и војску. На тај начин могуће је приказати позицију европских земаља на дводимензионалном дијаграму с обзиром на скорове које конкретна држава има на две наведене димензије (в. графикон бр.3).

Грубо гледано, земље које се позиционирају у горњем левом углу карактерише висок ниво поверења у „државне и грађанске институције“ и низак ниво поверења у цркву и војску (нпр. Холандија). Обрнуто важи за земље у доњем десном углу (нпр. Грчка). Слично томе, земље које се налазе на графикону у доњем левом углу карактерише ниско поверење како у државне, тако и у институције традиционалног ауторитета (Чешка је најприближнија тој позицији), односно генерално високо поверење карактерише земље које се позиционирају у горњем десном углу графикона (нпр. Финска).

Већина земаља Централне и Северне Европе позиционира се око средине и у горњем делу графикона, што значи да их карактерише неповерење у институције традиционалног ауторитета и поверење у “државне” институције. Постоје две врсте изузетака од тог општег тренда. Први показују Британија и Италија јер је поверење у традиционални ауторитет веће од поверења у државне институције, док други изузетак чине земље попут Данске, Ирске, Финске и Португала јер показују позитивне скорове и на једној и на другој димензији, тј. поверење и у једну и у другу врсту институција.

Графикон бр. 3: Факторски скорови поверења у институције за европске земље³

³ У циљу веће прегледности графикона нису наведена пуна имена држава, већ прва три или четири слова довољна за идентификацију имена државе.

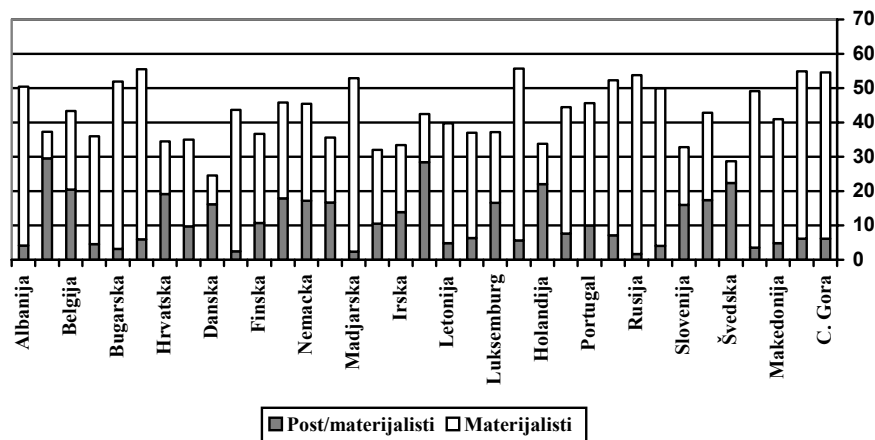
Другу групу чине земље Источне и Јужне Европе и одликује их или ниско поверење и у државне институције и у традиционални ауторитет (нпр. Бугарска, Мађарска, Црна Гора) или ниско поверење у државне институције и високо поверење у традиционалне ауторитете (Грчка, Македонија, Русија).

Као што се на графикону види, позиција Србије говори да је њена карактеристика знатно веће поверење у војску и цркву него у друге врсте државних или грађанских институција. Ово није изненађујући податак, између осталог и с обзиром на тенденције ретрадиционализације у друштву (Кузмановић, 1994; 1998). Међутим, позиција Србије на графикону указује на једну важну специфичност. Ако се посматра комбинација две димензије, не постоји земља која је на мапи истовремено испод и десно од Србије што практично значи да ниједна европска земља нема тако ниско поверење у државне/грађанске и тако високо поверење у институције традиционалног ауторитета.

Пост-материјализам

Највећи проценат материјалиста, односно најмањи проценат пост-материјалиста постоји у бившим комунистичким земљама – земљама бившег Совјетског Савеза и земљама на Балкану. Далеко најмање оних који као приоритетне циљеве сопствене државе бирају пост-материјалистичке циљеве има у Русији, Мађарској, Естонији, Белорусији, Бугарској, Босни, Албанији и сл. Подаци су у графикону бр. 4:

Графикон бр.4: Проценти изражености материјалистичких вредности (у %)*

* Недостају подаци за В. Британију; разлику до 100% чини “мешовити” модел.

С друге стране, највише пост-материјалиста има у популацији Аустрије, Италије, Шведске, Холандије и Хрватске.

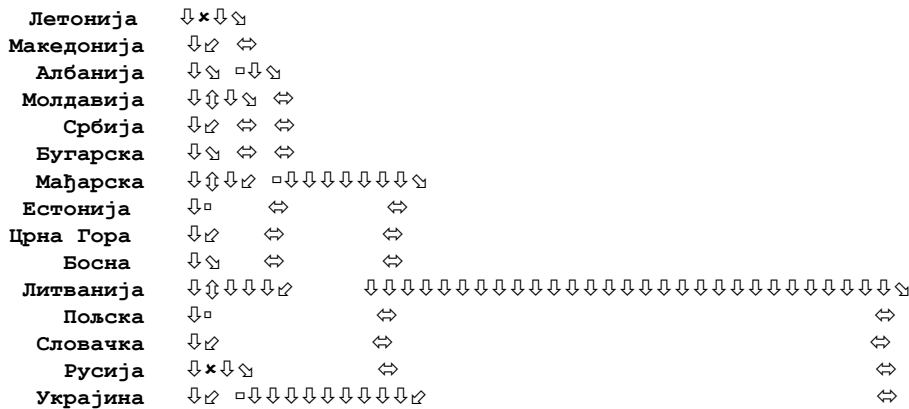
Србија спада у прву групу – групу већински материјалистички оријентисаних. На нивоу је са Црном Гором, Босном и Македонијом, али далеко од ситуације у Словенији или Хрватској. Истовремено, Србија је међу ретким земљама у Европи у којој материјалистички оријентисани чине апсолутну већину, тј. категорија оних који бирају материјалистичке циљеве као приоритетне за своју земљу бројнија је од “мешовитог” модела који у већини европских земаља представља доминантну опцију⁴.

Општи образац

Најзад, уколико се анализирани индикатори посматрају заједно и искористе као критеријум за груписање европских земаља путем кластер анализе добија се структура која је приказана на графикану бр.5.

Најпре, уочава се, грубо речено, груписање земаља Источне, Јужне и Централне Европе са једне и развијенијих земаља Северне и Западне Европе, са друге стране. Док у првој групи нема изузетака, тј. не постоји ниједна развијена демократска земља која је на основу индикатора сврстана у овај кластер, у другој групи постоје неки изненађујући подаци. Ту се пре свега мисли на позицију две земље – Румуније (на најнижем нивоу у кластеру с Португалијом) и Хрватске (најпре у групи са Луксембургом, Грчком и Словенијом) – које се у даљим корацима кластер анализе сврставају у групу средњоевропских земаља као што су Шпанија, Француска и Белгија.

Графикон бр.5: Груписање земаља на основу анализираних индикатора

⁴ Доминација „мешовитог“ модела се на графикону бр.4 види посредно, тј. он је доминантан тамо где збир горенаведена два модалитета не прелази 50%.

Белорусија	↓↓↓↓↔	↔
Данска	↓*↓↓↓↔	↔
Шведска	↓↔ ↔	↔
Немачка	↓*↓↔ ↔	↔
Ирска	↓↔ □↓✓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↔	↔
Финска	↓*↓↔ ↔	↔
Исланд	↓↔ ↔	↔
Аустрија	↓↓↓↓↓↔	↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↓↔
Португал	↓*↓↓↓↓↓↓↓↓↓↔	↔
Румунија	↓↔ ↔	↔
Хрватска	↓↔ ↔	↔
Грчка	↓□ □↓↓↓↓↓↓↓↓↓↔	
Луксембург	↓↓↓↓↓↔	↔
Словенија	↓↔ □↓↓↓↔ ↔	
Чешка	↓↓↓↓↓↔ ↔ ↔	
Белгија	↓*↓↔ □↓↔	
Француска	↓↔ □↓↔ ↔	
Шпанија	↓↓↓↔ □↓↔ ↔	
Холандија	↓↓↓↓↓↔ □↓↔	
Италија	↓↓↓↓↓↔	

Што се позиције Србије тиче, она је далеко од развијених демократских земаља и најпре се сврстава у групу са Молдавијом и Албанијом, а потом и с Летонијом и Македонијом, тј. Бугарском, Мађарском, Црном Гором и Естонијом.

Уместо закључка – где је Србија у Европи?

Полазећи од импликација теорије рефлексивне модернизације и Инглехартове теорије постматеријализма претпоставка је била да се најмањи степен контроле над сопственим животом, најмањи степен поверења у људе и институције и, с друге стране, највећи проценат постматеријалиста може очекивати у економски развијеним земљама Западне и Северне Европе. Резултати показују другачију слику.

Највећи доживљај несигурности као и најмањи степен поверења (уз евентуално израженије поверење у цркву и војску) карактерише бивше комунистичке земље, односно земље Централне, Источне и Јужне Европе, тј. управо оне земље у којима би се таква слика, по теорији, најмање очекивала. Додатна потврда, условно речено, хомогености у погледу анализираних индикатора јесу резултати кластер анализе. Такође, лонгитудинална праћења вредности у европским земљама снажан су противаргумент Инглехартовим тезама јер указују на трендове који су дијаметрално супротни предвиђањима (Arts & Halman, 2004). Уосталом то је оно што је од раније познато.⁵

⁵ Иако није било могуће упоредити податке из трећег таласа ССВ (1996. год.) за све овде анализирание варијабле, важно је скренути пажњу на извесне промене које су се од

Оно што је ретко анализирано јесте позиција Србије у Европи с обзиром на доминантне тенденције у терминима теорије постматеријализма. Показало се да су људи у Србији неповерљиви према другима, уз неповерење у државне/грађанске институције и израженије поверење у војску и цркву (чијом комбинацијом се добија специфична позиција Србије у Европи) и уз далеко веће наглашавање материјалистичких циљева као циљева којима земља треба да тежи. Најзад, у комбинацији свих индикатора, Србија се групише са ниско развијеним, сиромашним земљама (пре свега Албанијом и Молдавијом).

Резултати су сагласни с позиционирањем Србије на Инглехартовој културној мапи. Другим речима, претпоставка да ће Србију као сиромашну земљу (посматрано преко GDP per capita) карактерисати велики део популације који преферира материјалистичке циљеве потпуно је оправдана и потврђена. Економски чиниоци су, свакако, део објашњења позиције Србије у Европи, нарочито горенаведених груписања. Поред тога, земље које карактерише сличан “профил” анализираних индикатора “профилу” Србије, имају велики број заједничких фактора који имају проверену експликативну моћ – комунистичко наслеђе, низак бруто национални доходак, православље (неке земље), транзиција, почетне фазе увођења демократије – што су све фактори који могу имати хомогенизујуће ефекте и који могу вредности ових земаља чинити сличним (Inglehart, 2000; Пантић, 2005). Управо у комбинацији ових фактора и треба тражити објашњење.

Са друге стране, степен ризика и несигурности који популација Србије показује није у складу са предвиђањима теорије рефлексивне модернизације јер би констатована слика требало да важи за неку много развијенију земљу, тј. за Србију на много већем нивоу економског развоја. Две су могуће интерпретације. Прво, тумачење које наведена теорија нуди је проблематично, на шта је већ указано (Arts & Halman, 2004). Поред тога, чини се да је ризик, несигурност и неповерење које грађани Србије манифестују друге природе, тј. мањим делом последица притисака глобализације и проблема које она са собом носи, а знатно више производ тешких времена деведесетих која су задела Србију и чије последице се и данас осећају.

1996. до 2001. године десиле у Србији. Наиме, у последњем таласу је знатно више оних који као приоритетни циљ за Србију бирају економски раст (2001. год. - 77,4%, наспрот 67,7% њих 1996. год.), иако је у међувремену промењен режим у Србији и иако је ниво економског развоја био реално виши него 1996. год. Истовремено, региструје се аналоган пад у интерперсоналном поверењу – 28,4% испитаника је сматрало да се већини других људи може веровати 1996. год., док је 5 година касније тај проценат пао на 18,8% испитаника.

ЛИТЕРАТУРА:

- Arts, W., L. Halman, eds. (2004): *European Values at the Turn of the Millennium*, Brill, Leiden-Boston.
- Baker, W. (2005): *America's Crisis of Values: Reality and Perception*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Beck, U. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*, Sage, London.
- Dalton, R. (2005): *The Social Transformation of Trust in Government*, International Review of Sociology.
- Diez-Nicolas, J. (2002): Postmaterialism and the Social Ecosystem, in B. Sitter-Liter (ed.), *Culture Within Nature*, UNESCO.
- Giddens, A. (1990): *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton University Press, Princeton.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economical, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton.
- Inglehart, R. (2000): *Globalization and Postmodern Values*, The Washington Quarterly, 215-228.
- Inglehart, R., Ch. Welzel (2004): *What Insights Can Multi-Country Surveys Provide about People and Societies?*, Comparative Politics Newsletter, American Political Science Association.
- Inglehart, R., W. Baker (2000): *Modernization, Culture Change, and the Persistence of Traditional Values*, American Sociological Review, Vol.65.
- Moreno, A. (2002): *Corruption and Democracy: A Cultural Assesement*, sajt www.worldvaluesstudy.org, 16.03.2006.
- Nevitte, N., M. Kanji (2002): *Authority Orientation and Political Support: A Cross-national Analysis of Satisfaction with Governments and Democracy*, sajt www.worldvaluesstudy.org, 16.03.2006.
- Пантић, Д. (2005): *Да ли су вредности бивших комунистичких земаља сличне?*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад.
- Кузмановић, Б. (1994): Ауторитарност, у Лазић, М. (ур.), *Разарање друштва*, Филип Вишњић, Београд, стр. 225-244.
- Кузмановић, Б. (1998): Реградиционализација политичке културе, у Васовић, М. (ур.), *Фрагменти политичке културе*, стр. 257-284.
- Sandholtz, W., R. Taagepera (2005): *Corruption, Culture, and Communism*, International Review of Sociology.

Zoran Pavlovic
Institut of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

VALUES IN SERBIA IN SECOND AGE OF MODERNITY

The starting point for this article were the implications of Inglehart's theory of post-materialism and the revised modernization theory, as well as the data from the fourth wave of World Values Study. On the basis of these, the aim of this article was to compare the values which were characteristic for Serbia at the end of the last millennium with the values of the majority of European countries. Using the methodology practiced in the analysis of the same type, it was shown where we should place Serbia among these European countries. The main characteristics of values in Serbia are the following: the great amount of risk and uncertainty, low levels of trust in others and institutions and widespread „materialistic“ values. The combination of these indicators puts Serbia in the group of under-developed ex-communist countries undergoing the process of transition and early democratization.

Key words: values, post-materialism, modernization, World Values Study, Serbia.